

KRATKA PROZA SLOVENCEV V AVSTRIJI

Referat se pregledno ukvarja s kratko prozo, ki so jo v drugi polovici 20. stoletja ustvarjali slovenski avtorji in avtorice v Avstriji. Pri tem upošteva tako ustvarjalnost na Koroškem kot tudi na Dunaju. Med koroškimi Slovenci najdemo zanimive kratkoprozne dosežke najprej pri Janku Messnerju. V njih vidimo opazne vplive socialnega realizma, ki jih pisatelj presega s satiro in z grotesko. Izrazito kratko prozo je oblikoval tudi Florijan Lipuš. V šestdesetih letih je zapisoval intimistične, lirizirane slike, v katerih je vidna posebna vloga jezika. V srednji generaciji avtorjev in avtoric srečujemo zanimive kratkoprozne dosežke pri Aniti Hudl, Kristjanu Močilniku in Vinku Ošlaku. Dokaj obsežno in zelo izrazito je kratkoprozno delo Leva Detele, ki je na Dunaj emigriral iz političnih razlogov. Pisatelj objavlja v slovenščini in nemščini, znan pa je po svoji modernistični pisavi na avtobiografski podlagi.

kratka proza, književnost Slovencev v Avstriji, Messner, Lipuš, Močilnik, Hudl, Ošlak, L. Detela

The paper is concerned with short prose produced in the second half of the 20th century by Slovene writers in Austria, in both Carinthia and Vienna. Among Slovene Carinthian writers, the most interesting short prose works are those produced by Janko Messner. These display the clear influence of social realism, which the writer stretches into satire and the grotesque. Distinctive short prose is also written by Florijan Lipuš, who in the nineteen-sixties created intimate, lyrical pictures in which language played a highly visible role. In the middle generation of authors, interesting short prose works are produced by Anita Hudl, Kristjan Močilnik in Vinko Ošlak. Lev Detela, who moved to Vienna for political reasons, has produced a broad and distinctive range of short prose work. This author, who publishes in both Slovene and German, is known for his autobiographically based modernistic style.

short prose, Slovene literature in Austria, Messner, Lipuš, Močilnik, Hudl, Ošlak, L. Detela

Referat upošteva avtorje in avtorice, ki pišejo kratko prozo v slovenščini, a živijo in delajo v Avstriji. Namenoma nisem hotela jemati pod drobnogled le t. i. književnosti koroških Slovencev, saj so poleg le-te vsaj v drugi polovici 20. stoletja v sosednji državi pričela nastajati tudi literarna besedila Slovencev, ki so se tja preselili bodisi iz osebnih bodisi iz političnih razlogov. Želim torej poudariti, da slovenske književnosti v Avstriji danes ne tvorijo le besedila avtohtonih koroških Slovencev, temveč tudi teh »drugih«, ki pa so bili v raznih preglednicah in literarnozgodovinskih študijah pogosto spregledani. Slovenske književnosti na tak

način ne bi smeli razdeljevati in je po nepotrebnem drobiti, saj gre vendar za literaturo, ki je v tujini nastajala in še nastaja v istem jeziku, to je v slovenščini. Moj zapis tako eksemplarično upošteva vrhove kratkoprozne ustvarjalnosti tako avtohtonih koroških Slovencev, kakršni so še vedno pišoči Janko Messner, Florjan Lipuš in Kristjan Močilnik, kakor tudi dveh slovenskih pisateljev in ene pisateljice, ki so se svoj čas namenili zapustiti tedanjo še socialistično državo Jugoslavijo in se spoprijeti z novim življenjem v sosednji Avstriji. To so na pliberškem podeželju živeča Anita Hudl, v Celovcu delujoči Vinko Ošlak in na Dunaju pišoči, a tudi v osrednjem slovenskem prostoru nenehno prisotni Lev Detela.

Zdi se, da je literarno ustvarjanje vsaj prvih dveh, to je Messnerja in Lipuša, že docela raziskano, saj so o njunem delu pisali že domala vsi najuglednejši slovenski literarni znanstveniki in znanstvenice. Toda pozorni, zlasti pa s politiko neobremenjeni bralec, lahko v njunem delu najde še marsikaj presenetljivo novega in pretresljivega, ali pa zlasti takega, kar se je opazovanju v preteklosti izmaknilo tudi zaradi pretirano poudarjenih agitacijskih tonov, v luči katerih je na Slovenskem potekala recepcija njunih del; manj seveda v literarni znanosti, bolj pa v literarni publicistiki in kritiki. Zaradi našpičene družbenozgodovinske scenerije so intimne črte s poljan čiste umetnosti ostajale v ozadju. Nekateri, denimo Messner, pa so tako tudi želeli, saj se niso mogli ali hoteli odločiti, kateremu polu svoje ustvarjalnosti, agitaciji ali umetnosti, bi dali prednost. Drugi – kot Lipuš, Hudlova, Močilnik, Ošlak in Detela – pa so to dvojje ločevali že od vsega začetka. Toda njihove literarne pisave se seveda močno razlikujejo tudi zaradi tega, ker izhajajo iz popolnoma različnih socialnih in kulturnih okolij, ker imajo kar se da različne literarne in življenjske nazore ter so tako v svojem osebnem kot poklicnem življenju ubirali tudi popolnoma samosvoje poti. Na področju kratke proze, tako novele in črtice, pa so ustvarili zanimiva in upoštevanja vredna literarna besedila.

V kratki prozi najstarejšega med njimi, **Janka Messnerja** (1921), prav gotovo še danes izstopajo **Skurne storije** (1971), ki tudi po mojem mnenju predstavljajo najbolj kvalitetno pisateljevo delo. Tematsko sicer razstirajo mehanizme narodnostnega nasilja nad koroškimi Slovenci v Avstriji, bičajo pretirano slovensko narodno pohlevnost in z obešenjaško kritičnostjo napadajo slovensko versko podložnost ter sodijo tudi med t. i. družbeno-kritično literaturo, toda napisane v pravem socialno-realističnem zamahu, zgledujočem se tako pri Prežihu kot pri Cankarju, predstavljajo tudi kakovosten primer tovrstne literarne umetnosti. Že od prve, *Svinjske storije*, ki tematizira avtorjevo nadvse revno otroštvo v Dobu, vasici blizu Pliberka, in priča o »skurnih«, »opipanih časih« po prvi svetovni vojni, v katerih se je človeku lažje pogovarjati z živalmi kot z ljudmi, so zaznamovane s svojevrstnim drastičnim humorjem, z ironijo in grotesko, ki se iz besedila v besedilo le še zastrujeta. Messnerjeve fabule (*Špasna storija*, *Skurna storija*) postajajo vse bolj posrečeno duhovite, satirično zabavne pa so še danes, po mnogih letih. Prežete so z elementi cankarjanske satire, ki je s posebnim veseljem karikirala »tipuse« iz zdi se večne, nikoli izkoreninjene slovenske človeške vrste, to je najrazličnejše kimavce, tudi pri

Messnerju nenavadno razmnožene predvsem med predstavniki naroda, politiki, pa tudi med uradniki, učitelji, »ljudstvom« in vojaki. Zveza s stvarnostjo je pri Messnerju sicer nakazana – npr. z opombo kot »Ta storija ni iz trte izvita« – vendar ostaja za literarno branje nebitvena, saj je občečloveška satira v omenjenih črticah že preživela konkretno zgodovinsko danost. V njegovih črticah pa je videti tudi kritične podobe značilne slovenske vasi, ki podobno kot pri kasnejšem Lipušu nikakor ni idealizirana, temveč nadvse samozažiralna, duhovno ozka in versko fanatična. Messnerjeve črtice prinašajo trde zgodbe iz slovenskega podeželskega sveta, v katerem sicer mrgoli raznih »slovenskih korenin« in »stebrov katoličanstva«, ki pa so vsi na poti h gnitju bodisi zaradi ponemčevalnega pritiska, lastnih napačnih političnih odločitev ali človeške omejenosti. Napisane so s smislom za dramatičnost in živahen ljudski dialog, ki se ne umikata pred drastičnostjo. Groteska in zajedljiva kritičnost pa izvirata seveda iz bolečine zaradi manjšinstva in drugorazrednega državljanstva, kajti kot je zapisal v *Badgasteinskih protokolih*, »če si se na Koroškem rodil s slovenskim kljunom: od zibelke do groba ne najdeš miru, si kamen spotike, nekakšen družbeni odpad in smrad, tarča političnim neandertalcem, domovinskim cmokavzarjem, ki se cedijo od domoljubnih fraz«. Svoje stvarne zgodbe pa je opravičil z mislijo: »Ni poezije v tem našem življenju na Koroškem, kjer nam izmikajo tla pod nogami, zato je tudi v naših srcih ni.« Messnerjeve črtice, ki so zapisane v glavnem realistično, pa segajo tematsko tudi k izkušnjam z nacizmom, narodnim odpadništvom in izdajalstvom med Slovenci samimi. Z Lipušem sta si podobna v kritiki cerkve, ki da z vzgojo k pokornosti pasivizira narod, nadvse boleče pa oba prikazujeta politično razdvojenost Slovencev samih, ki prav tako pripomore k nezadržnemu umiranju naroda. V *Gluhi lozi na Koroškem* tako slovenska beseda že popolnoma oledeni in »nobena goreča molitev je ne more odtajati«. Nadalje pa v svojih **Koroških razglednicah** (1970), ki so izšle tudi v nemščini, Messner izrecno pove, da ostaja s svojo pripovedjo »na tleh dejstev« ter da te »razglednice« niso prava literatura, ker so preveč resnične. Toda če ne bi bilo Messnerja, bi ostale vse te pretresljive zgodbe, ki se zdaj gibljejo že med črtico in esejem, nezapisane. Nudijo lahko tudi pomemben vir informacij za zgodovinarje, saj s pričevanjsko natančnostjo pripovedujejo o propadanju Koroške, ki je bila pred usodnim plebiscitom enoten gospodarski in kulturni prostor, z nastankom »meje na Peci« pa je bil avstrijski del nenadoma pahnjen v naraščajočo revščino, saj je bil Celovec s kmetijskimi pridelki zasičen, industrijska Mežiška dolina pa se je znašla v drugi državi. V literaturi najdemo podobne slike nasilnega postavljanja meje, ki je prekinilo vitalne gospodarske in kulturne poti, na primer tudi v prozi Marjana Tomšiča, v romanu *Zrno od frmentona*, ki prikazuje usodo Primorske po drugi svetovni vojni, ko ji je bil odrezan Trst, medtem ko so pred drugo svetovno vojno na primer njegove Šavrinke še svobodno trgovale s tem pomembnim istrskim zalednjem. Messnerjeva groteska je stopnjevana še v **Gorših storijah** (1988), pa tudi v zapisih **Iz dnevnika Pokrznikovega Lukana** (1974), zapisanega v podjunskem narečju.

Svoje zgodbe, ki so močno simbolne in na tej ravni opominjajoče, je Messner imenoval »storija«, »razglednica«, »protokol« in celo »dnevnik«. Gre pa za črtice ali esejizirane novele, ki še niso zapisane v duhu postmodernistične kratkoprozne ustvarjalnosti osemdesetih oz. devetdesetih let, temveč bolj pod vplivom ustvarjalnega sozvočja z ugledno srednjeevropsko literarno tradicijo, kamor poleg Cankarja in Prežihca sodijo še Franz Kafka, Karl Kraus in Friedrich Dürrenmatt, ki pa so vplivali še na marsikoga, na primer tudi na Florjana Lipuša.

V nasprotju z Messnerjem je **Florjan Lipuš** (1937) svojo kratkoprozno ustvarjalnost zaznamoval drugače. Njegov vstop v slovensko književnost zaznamuje prav objava črtic z naslovom **Črtice mimogrede** v šestdesetih letih, namreč 1964. Literarna zgodovina (Zadravec 1995: 343) je to kratko prozo označila kot abstraktno realistično, simbolistično in nadrealistično, obenem pa je zapisala: »Črtice so poetične, polne metaforike, mestoma tako ritmizirane, da so bolj pesmi v prozi kakor čista epika« (Zadravec 1995: 343), sam pisatelj pa je v intervjuju za koroško revijo *Odsevanja* (2004) vse to takole pokomentiral: »Hoteli smo izstopiti iz uhojenih poti.« Njegova zbirka je razdeljena na »prizorišča«, že na začetku, v *Žalostinki za Lili*, pa sta razvidni njeni poudarjeni muzikalnost in zvočnost. Črtice so tako po poročilih literarnih zgodovinarjev in opazovalcev kot tudi Lipuševih sodobnikov in prijateljev (npr. Erika Prunča) ob izidu naletele na nerazumevanje koroške javnosti in jo razburile v tolikšni meri, da so pisatelju očitali celo neznanje slovenskega jezika. To se je zgodilo zaradi Lipuševega razbijanja tabujev in igrivega, nekonvencionalnega odnosa do jezika, pa tudi zaradi upovedovanja odrinjanih tem, kakršna je bila na primer erotika. Avtor sam, ki je sicer znan po zelo kritičnem odnosu do svojega dela, pa je ostal na svoje prve črtice ponosen. Gledano z današnjega zornega kota njegove črtice niso prav nič provokativne, le globoko intimistične in zasanjano ljubezenske, o čemer pričajo odlomki, kot je tale: »Splašila sva drevesa, da so zbežala. Sezula so lahkotno obutev, odpela krila, slekla svilene bluže, odvrгла s telesa nočno belo perilo. Z bosimi nogami vil so stekla daleč v kašče nebesne katedrale. Plodno napeto božje mleko naju tišči.« (*Ples z ljubico*.) Zgražanje pa so bržkone vzbujale tudi podobe kot: »Liline noge so se svetile kot noge rjave žrebice.« (*Žalostinka za Lili*.)

Odpor do novodobnih nenavadnosti je nastajal tudi zaradi izjemne kratkosti Lipuševih liričnih zapisov, saj so nekatere njegove črtice dolge le dobro stran ali stran in pol, kar je pomenilo v slovenskem prostoru v Avstriji, vaje nem ljudsko razumljive, pripovedne mohorjanske literature, popolno nasprotovanje tradiciji. Kot provokacijo so Lipuševi kritiki razumeli erotično zveneče naslove posameznih besedil kot *Poljub*, *Ples z ljubico* in *Nezakonske trave*, polne prekipevajočih, pesniško izraženih čustev mladih, izžarevajočih mehko in toplino, ki se jim pot v življenje šele pričinja in so polni erotične opojnosti in začaranosti z ljubeznijo, o čemer pričajo metafore kot »Pijan sem te, pijan suhega vresja, sežganega na tnalno ust, pijan poti do tebe« ali »Rdeči srnjaki bodo razdivjani plesalci.« Katoliška stran je razpoznavala provokativne izzive, pa tudi kritiko v naslovih kot *Veliki petek*, v

črtici, ki tematizira predvečer verskega praznika, ki pa je upoveden podobno kot mnogo kasneje v romanu *Odstranitev moje vasi* z vzdušjem gnitja, predpisanosti in človeške ujetosti. Ljudje v tej črtici imajo namreč »paralelne lase« in »paralelna čela«, mislijo »štirikotne misli«, trosijo »kvadrataste poglede« in govorijo »večnadstropne besede«. Tudi sporočilnost križa kot simbola katoliške cerkve je razbita, uničena: »Na križih ni bilo nikogar, bili so polomljeni križi. Križi niso bili križi, kajti veter jim je vzel prečne trame. Bili so goli stebri, to pomeni, bili so samo telefonski drogovi ob cesti.« Lipuševe zgodnje črtice tako izražajo upor, a tudi strahotno osamljenost in izločenost iz kolektiva, iz utesnjene človeške skupnosti: »Vsi ljudje v meni so umrli. Umrle jih sesujem iz sebe. [...] Zapustili so mrtvaške odre, poležane mrtvaške odre. Ti še stojijo v meni. Sami mrtvaški odri stojijo v meni.«

Toda pisanju ostre satirične proze se tudi Lipuš ni mogel izogniti. Rodila so jo konkretna ponemčevalna dogajanja na Koroškem, ki so dosegla vrh v obdobju znanega rušenja krajevnih dvojezičnih napisov (ok. 1972). Tako so nastale njegove **Zgodbe o čuših** (1973) s satirami, ki izhajajo iz strašnih slik nacionalnega sovraštva do Slovencev in iz spoznanja, da »Kdor kriči in razbija, je moč, je oblast.« (*Filip Murn dela težave*.) V teh satirah se pisatelj ni trudil, da bi zabrisal prizorišče dogajanja, prej nasprotno. Dogajajo se na Koroškem, v krajih, kjer izginjajo slovenska imena, kot na primer v vasi Črepina, ali pa sredi ponemčenega Celovca, »med Volkskeller in Kempfstrasse«. V njih pa ne nastopajo le nasilni avstrijski hajmatarji, temveč tudi nesposobni slovenski narodni voditelji, razni »poklicni vzdihovatelji« (*Poklic*). Kot kritični izpovedovalec slovenskega vsakdana postaja Lipuš slogovno vse bolj grotesken, s tem pa prikazuje ne le sodobnost, temveč opominja tudi na neopopravljeno krivdo za zločine iz preteklosti, tako kot na primer v obešenjaškem besedilu *Škornji*, ki je označeno kot »nonstop drama«, pri čemer gre pravzaprav za prozo, saj je besedilo pisano kot »napotki za uprizoritev« in pravih dramskih prvih v njem sploh ni. Besedilo opominja na strahovito zgodovinsko dejstvo, ko so Nemci tik pred koncem vojne nad Železno Kaplo pobili enajst članov Peršmanove družine, a je ta zločin že popolnoma prekril plašč odrinjenosti in pozabe: »Na Lužah, kjer je tekla slovenska kri, bo nastajala nemška počitniška vas.« V satiri *Čarovnice* pa Lipuš z enako zavzetostjo in z ostrimi besedami opozarja na »milijonske pomore, uboje, pokole, sežige, posilstva in razlastitve«, ki jih je v zgodovini prakticirala katoliška cerkev. To napravi z ironičnimi literarnimi sredstvi kot na primer: »Povsod tam, kjer se je bogastvo cerkve večalo, je čarovništvo napredovalo, in povsod tam, kjer je čarovništvo napredovalo, se je bogastvo cerkve večalo.« Ali pa svojo zgodbo, ki kaže na izjemno nasilje nad ženskami in nezakonskimi materami, izvaja pod krinko čarovništva, podkrepi tudi z ironičnimi zgodovinskimi dejstvi kot na primer: »Več papežev je izdajalo bule o preganjanju čarovništva, Inocent VIII., sam oče sedmerih nezakonskih otrok, pa je izdal tudi določila kazni za vse tiste, ki bi inkvizitorje ovirali pri njihovem delu.« Lipuševe satirične črtice *Čarovnice* predstavlja eno najbolj ostrih polemik s katoliško

cerkvijo, kar jih je kdajkoli nastalo v slovenski književnosti. Le-to je pisatelj, kakor je splošno znano, še stopnjeval in jo razvil v popolno nespravljalnost zlasti v svoji daljši prozi, na primer v romanih *Zmote dijaka Tjaža* (1972) in *Odstranitev moje vasi* (1983). Njegove črtice v *Zgodbah o čuših* pa se iztečejo v brezizhodnost, v votel odmev.

Kratkoprozna pisava **Kristjana Močilnika** (1960), izražena v zbirki »črtic in zgodb«, kakor jo je sam označil, z naslovom **In kri jim tekne kakor malinovec** (1984), predstavlja literaturo danes že srednje generacije slovenskih ustvarjalcev v Avstriji. Zaskrbljujoče ob tem je namreč dejstvo, da je mladih, ki bi še objavljali, resnično vedno manj oz. da postajajo njihovi literarni izdelki vedno bolj neizraziti. Nekateri drugi, kot na primer Janko Ferk, ki pripadajo isti zgodnji srednji generaciji, pa so z izgovorom, da pišejo dvojezično, slovenščino že zamenjali z nemščino. Pri Kristjanu Močilniku, ki je mlajši od Messnerja in Lipuša, pa je zanimiv njegov pogled na sodobnost, ki se tudi razlikuje od pogleda že omenjenih avtorjev. Pisatelj je prav tako objavjal že v reviji *Mladje* (pod psevdonimom Ivan Kolmičin), svojo zbirko črtic, ki je ostala doslej tudi edina, pa je tematsko usmeril bolj v nasprotja človeške odtujenosti v sodobnem svetu kot v težave, zaradi katerih trpijo koroški Slovenci v Avstriji. Njegova proza je sprva zaznamovana s pravljničnimi prvini in je še umeščena na Koroško, o čemer pričajo tudi posamezni elementi narečja v fabulah (*Brundo*), kasneje pa je te lokalne označenosti vedno manj. Avtor posega na področje tako imenovane in nemara tedaj modne znanstvene fantastike (*Na začetku so bile podgane*) ter z elementi satire tematizira svetovni propad zaradi naraščajočega onesnaževanja, jedrskih poskusov itd. Osrednja tema Močilnikove kratke proze je razčlovečenost, v katero pa, kakor je zapisal Franc Zadravec (1995: 350), pisatelj prodira iz različnih pripovednih perspektiv in prikazuje Evropejca kot posledico šolske, cerkvene, medijske in vojaške dresure. Njegova satira biča po Zadravcu »zdresiranega sodobnika«. Njegove črtice so prežete s pacifizmom in s humanizmom, ki pa se zdita že nekoliko obrabljena. Toda tudi Močilnikova proza ne more mimo groteske, s katero prikazuje svet popolne odtujenosti, ponaredkov, kletk in ljudi brez značajev (*Rože za Kastratanijo, Na poti*).

Popolnoma drugačna je kratka proza **Anite Hudl** (1946), doma iz Kamnika, ki pa se je v Avstrijo preselila iz osebnih razlogov, se naselila v Nonči vasi blizu Pliberka in tam ostala. V sedemdesetih letih je vodila kabaretistični Oder 73, zanj režirala, igrala, vodila nato še različne kulturniške skupine in bila na tem področju zelo dejavna. Leta 1977 je izdala zbirko črtic z naslovom **Slike samostanskega vrta**, ki tako tematsko kot slogovno nekoliko spominjajo na Prežihovega Voranca, na nekaterih mestih pa se spogledujejo tudi z modernizmom (na primer v črtici *Smrt nekega očeta* z modernistično prozo Lojzeta Kovačiča in z njegovim romanom *Deček in smrt*). Izid zbirke je pospremila nezanesljiva oznaka, da se besedila gibljejo »med čisto zasebnostjo in literaturo«, kar lahko navsezadnje trdimo še za marsikatero besedilo drugih, tudi uveljavljenih slovenskih avtorjev in avtoric, ki so pisali na avtobiografski podlagi (tudi za Kovačiča). Avtoričinih prvih 14 »slik« se

nanaša na doživetja protagonistkine družine, drugih 12 pa tematizira ponesrečen odnos med moškim in žensko. Naslov druge zbirke, **Navadne zgodbe** (1994), izraža avtoričino skromnost, obenem pa tudi težnjo po izpovedi v literarni obliki. Ta izpoved je za razliko od drugih Slovencev, ki pišejo prozo v Avstriji, opazno zaznamovana z žensko perspektivo, zlasti v prvi zbirki pa je ženska tudi osrednja protagonistka. V literaturi Slovencev v Avstriji je to sorazmerno redek pojav, srečujemo ga le med pesnicami, na primer pri Cvetki Lipuš in Maji Haderlap. Sicer pa literarnih ustvarjalk med (uveljavljenimi) ustvarjalci domala ni. »Slike« Anite Hudl bi lahko vzporejali tudi s socialno zaznamovano kratko prozo Zofke Kveder, pripovedujejo namreč o nasilju v družini in o verskem fanatizmu ter z naturalistično nazornostjo na pretresljiv način razstirajo prenekatero tabu temo (npr. materino pijanost).¹ Črtice Anite Hudl predstavljajo posebnost zaradi svoje izjemne odkritosti, s katero upovedujejo tabuizirano nasilje odraslih (očeta) nad otroki in ženskami. S sočasno piščočima Messnerjem in Lipušem pa Hudlovo družo zlasti neposredna, neizprosna kritika ravnanja katoliške cerkve, ki pridiga o dobroti in ljubezni, ob konkretnih življenjskih usodah pa si zatiska oči in ljudem noče pomagati.² Izpostavljenost fizičnemu in verskemu nasilju rojeva tudi pri pripovedovalki Hudlovi dvom v boga, nadalje pa brezdomstvo in občutek popolnega tujstva. Pisateljica Hudlova se je tega poskusila rešiti s preselitvijo na avstrijsko stran tedanje jugoslovanske meje, a kaj kmalu se ji je tudi navidez idilično slovensko vaško okolje v Avstriji razodelo kot nadvse utesnjujoče. V intervjuju z Vido Obid za *Profile* je povedala, da se je na Koroškem počutila kot tujka, ker so od nje pričakovali, da se bo povsem podredila vaški tradiciji, »če bo hotela veljati za Slovenko« (Strutz 1998: 122, 123). Podobno kot Lipuš je tudi Hudlova spoznavala dvojno moralo slovenske vasi. Slovensko vaško skupnost je označila kot zaprto skupnost, v kateri je posameznik pogosto odrinjen na rob, vas pa mu hitro daje vedeti, da ne spada vanjo. Podobe dvojnega tujstva, tistega iz nekdanje domovine in novega, porajajočega se v le navidez prijazni tujini, pa pisavo Anite Hudl približujejo tudi nekaterim temam iz literature, zlasti iz esejev, Vinka Ošlaka. Da bi se svojemu novemu okolju približala in pokazala, da je na njegovi strani ter da z njim sočustvuje, se je Hudlova angažirala tudi na strani boja za pravice koroških Slovencev, ki ga je popularizirala v literarni in gledališki obliki. V tem duhu so zapisane njene *Navadne zgodbe*, v katerih pa najdemo tudi agitacijske pesmi v podjunskem narečju. Vsaj ena od njih, *Anzej*, je na Koroškem že ponarodela.

Literarna in človeška podoba **Vinka Ošlaka** (1947), doraščajočega na Fari pri Prevaljah v tedanji Jugoslaviji, je torej Aniti Hudl blizu vsaj po odražanju dvojnega

¹ Podobe ženskega alkoholizma – pa čeravno zaradi moževega nasilja – so v literaturi zelo redke, mati pa je bila vsaj v slovenski književnosti dolgo glorificirano bitje; kot fizično izkoriščano, nemočno in obupano žensko jo je prva literarizirala prav Z. Kveder najprej v svojih črticah *Misterij žene*, nato pa še v romanu *Njeno življenje* in tudi v *Hanki*.

² V črtici *Ukradeno jabolko* licemerni župnik lačnim otrokom ne privoščí jabolka, njegove besede »Izginite, cigani« pa udarijo po njih »ostreje in bolj pekoče kot očetov pas«; nato jih še zatoži očetu, češ da so kradli.

tujstva v literaturi. Toda Ošlak je o tem pisal zlasti v esejih, delno tudi v romanih, ne pa v kratki prozi. Pisatelj, sprva pesnik, kasneje pa romanopisec, esejist, prevajalec in publicist, je domovino zapustil iz političnih razlogov. Naselil se je v Celovcu, tam pa kmalu postal še urednik *Celovškega zvona* in mnogih literarnih ter filozofskih prireditev (*Philocafé*), omizij (*Knjižne presoje*), simpozijev (v Tinjah). Njegovo delo se je razvijalo iz povsem drugačnih vzpodbud, toda zanimivo je, da tudi pri njem najdemo vse tisto, kar je skupno vsem avtorjem in avtoricam, ki sicer pišejo literaturo na Koroškem, namreč kritiko avstrijske ponemčevalne politike, satiro na račun premalo samozavestnega obnašanja koroških Slovencev samih, na rovaš njihove politične razcepljenosti in zdrहारstva, pa tudi zelo ostro kritiko katoliške cerkve kot inštitucije. Zlasti zadnje je pri Ošlaku nadvse zanimivo predvsem zato, ker on sam za razliko od drugih nikakor ne skriva, da sodi med t. i. katoliške intelektualce, nenazadnje pa mu katoliške inštitucije nudijo celo kruh (v službi je namreč pri Katoliški akciji v Celovcu). Toda omenjenih elementov je v okviru opazovanja kratke proze pri Ošlaku malo, saj je pisatelj predvsem esejist, publicist in romanopisec. Kot kratko prozo pa lahko vsaj delno označimo nekatere njegove esejizirane spise, na primer literarne portrete v zbirki **Tri usode s Koroškega** (2001). Zbirka treh portretov, ki naj bi ji po avtorjevih besedah služili za vzgled Vidmarjevi *Obrazi* in Kocbekovi *Misleci*, prinaša podobe treh zanimivih osebnosti s Koroške, to je slikarja Jožeta Tisnikarja, kiparja Radeta Nikolića in posebnice Pavle Pudgar. Vsi trije so vsak po svoje imeli vpliv na pisateljevo življenjsko in ustvarjalno pot, čeravno so razen prvega, Tisnikarja, v širšem slovenskem kulturnem prostoru ostajali prejkone neznani. Toda očitkom, da portretira osebnosti iz province, se Ošlak že takoj na začetku, v uvodu, duhovito upre, ko izrecno zapiše najprej, da življenje samo »ne pozna središč in robov, metropol in provinc«, nadaljuje pa še s takole mislijo: »Kakor kočevski medved, ki zaide na Koroško v Avstrijo in od tam na Tirolsko, ne ve, da je prestopil schengensko mejo, tako je tudi z zanimivimi človeškimi liki in njihovimi darovi.« In predvsem taki so se mu zdeli upodobitve vredni. Slovenska literatura tako torej kot umetnost ne pozna meja, tako kot ne pozna meje denimo Tisnikarjevo slikarstvo. Ošlak dokazuje moč svojega literarnega portreta s pisateljsko živimi upodobitvami, zapisanimi v zelo berljivem in duhovitem slogu, polnem igrive metaforike in nenavadnih miselnih preskokov. Med tremi »slikami« je najboljša prav slika *Slikar in njegov navdihovalec*, zapis o Tisnikarju, ki ga Ošlak primerja z vaškim rimačem, v katerega je stvarnik vsadil duha Prešerna. Tisti, ki smo slikarja tako kot Ošlak poznali, se spominjamo, da je bil pogosto nagajivo duhovit mož, poln anekdot o drugih, pa tudi takih, v katerih je nastopal sam. In iskrivi liniji te anekdotičnosti je sledil Ošlak v svojem literarnem portretu. Osebno menim, da je to tudi najbolj posrečeno zapisan spomin na tega velikega koroškega slikarja, samouka in ljudskega posebneža, kar jih je doslej izšlo po nesrečni umetnikovi smrti. Po zvrstni plati pa je Ošlak v omenjeni zbirki treh »slik« oživil literarni portret, ki ga v sodobni slovenski književnosti ni prav veliko in za katerega bi bilo prav gotovo škoda, če bi čisto izumrl.

Zelo dolgo je zunaj literarnozgodovinske, še bolj pa bralske pozornosti ostajalo delo **Leva Detele** (1939), ki je domovino, tedanjo Jugoslavijo, kot nasprotnik

socializma iz političnih razlogov zapustil na začetku šestdesetih let ter se naselil na Dunaju, kjer še danes ustvarja. Skoraj desetletja pozneje se je v osrednjih slovenskih časopisih in literarnih revijah pričel pojavljati kot poročevalec in razlagalec zamejske literature in kulture, pa tudi kot ocenjevalec novih slovenskih knjig v nemščini oz. sodobne avstrijske literature. Zelo malo oz. skoraj nič pa ni bil na Slovenskem uzaveščen kot zanimiv slovenski pisatelj. Molk je imel seveda politično ozadje, ta blokada pa se je pričela podirati šele proti koncu osemdesetih in v devetdesetih letih. Ustrezno literarnozgodovinsko mesto mu je namenjeno v *Slovenski izseljenski književnosti 1* (Žitnik 1993: 191–209), kjer je končno upoštevano njegovo literarno delo v celoti, in sicer tako v slovenščini kot nemščini. Leta 1991 pa je izšlo tudi delo *Poslednja gora* kot prva knjiga njegovih *Izbranih del*, ki jo je uredil Tomo Virk in ki skuša predstaviti Detelovo dolgoletno slovensko-nemško literarno, esejistično, kritično in publicistično delovanje. Izid pomeni vsaj delno rehabilitacijo tega slovenskega literarnega izobčenca, eksilanta iz političnih razlogov. Njegova življenjska pot je razvidna iz avtobiografije *Emigrant*, ki je izšla leta 1999 pri Novi reviji. Njegovo literarno delo pa je vsekakor vredno pozornosti in literarnozgodovinske korekcije, kar pa velja nenazadnje tudi za pesniški opus njegove žene, Milene Merlak. Redki spremljevalci Detelovega snovanja, poleg T. Virka na primer še B. Gradišnik, so poudarili, da je Detela sicer za simbolno razreševanje svojih bivanjskih stisk izbral literaturo, da pa svoji literarni besedi nikdar ni dovolil političnega nastopaštva in neposredne angažiranosti messnerjanskega kova. Kljub temu se je iz popolne anonimnosti velemestnega Dunaja z izjemno garaškim delom prebil do širšega, srednjeevropskega ugleda ter pričel dobivati tudi literarna priznanja in nagrade.

Lev Detela je pisal najrazličnejše zvrsti, vse od poezije, dramatike, romanopisja in esejistike, prav začetki njegove pisateljske poti pa so zaznamovani s kratko prozo. Leta 1964 je v Trstu izšla zbirka njegovih črtic z naslovom **Blodnjak**, ki prinaša fantazijsko, kafkovsko orientirane črtice z izstopajočo figuro tiranskega očeta (npr. v črtici *Poslednja gora*). Tej nasilni figuri, ki z vsem svojim bitjem vzbuja le odpor, se v kasnejših besedilih pridruži še »figura« nadmočne države, ki se preko raznih »generalov« in »vojščakov« polasča posameznika in ga duši. Tudi o tem pripovedujejo Detelove številne, tudi zelo kratke in fantastične parabole iz sveta sanj (*Stonoge teme*, *Na repu zelenega aligatorja*, *Črni pogovori s skorpijonom*, *Ozemlje orjaške strigalice* idr.). V njih izstopajo motivi ogroženosti in preganjanja, ki so umeščeni v simbolne svetove med tujino in domovino, v resnici pa v medprostorje izgubljenosti. Skoraj v vseh črticah je prisotna tudi groba oblast, ki simbolizira politično diktaturo. V času izida je bila zbirka črtic *Blodnjak* deležna precejšnje pozornosti v slovenskem zamejskem in emigrantskem tisku, v osrednji Sloveniji pa žal ne. Novejša literarna zgodovina (J. Žitnik, T. Virk) pa je Detelovo zgodnjo prozo umestila med realizem in modernizem z nadrealističnimi prvinami. Enako bi namreč lahko označili tudi njegove kratke, groteskne prozne utrinke iz zbirke **Atentat** (1966), ki tematizirajo politično prisilo, spletke v boju za oblast in ideološki primitivizem. Še bolj v smer abstraktnih, nadrealističnih in avantgardni-

stičnih vizij pa se je pomaknila Detelova kratka proza v zbirki **Izkušnje z nevihtami** (1967), ki prinaša za razliko od prvih dveh tudi nekaj medbesedilnih navezav v obliki parodije na podobe iz slovenske ljudske tradicije, npr. kralja Matjaža in njegove ovijajoče se brade. Črtice pa, zavite v bogato črnohumorno in obešenjaško duhovitost, na simbolni ravni izražajo obsodbo vsakršnega človeškega nasilja, arogance in netolerance, ne iztekajo pa se v optimizem, temveč v popolno temo: »Sredi sveta so jutra črna, sredi sveta je upanje najtemnejša ruda.« (*Izkušnje z nevihtami.*)

Čeravno navidez popolnoma drugačna, pa sledi tudi Detelova proza doslej že znanim in izstopajočim lastnostim slovenske proze v Avstriji. Podobna ji je po ironiji, groteski in travestiji ter po parodiranju nekaterih žanrov. Ostaja fragmentarna, kar lahko trdimo tudi za lep del snovanja drugih, na primer za Lipuša, Močilnika in Hudlovo (ne pa tudi za Messnerja in Ošlaka). Vsebuje karnevalske elemente, ki so opazni tudi v avtorskih poetikah drugih avtorjev, izvirajo pa bodisi iz ljudske tradicije ali pa iz literarnih vzorov, kakršne sta ponujala na primer še dunajski kabaret in veselje nad eksperimentiranjem v znameniti Wiener Gruppe. Najbolj se razvijejo šele pri Lipušu, na začetku v kratki prozi, kasneje pa zlasti v romanu (*Zmote dijaka Tjaža, Odstranitev moje vasi, Jalov pelin*). Podobno kot Detela v *Izkušnjah z nevihtami* tudi drugi, zlasti Messner, Lipuš in Hudlova, sarkastično obračunavajo z zakoreninjenimi, a preživeli slovenskimi stereotipizmi. Slogovno se kratka proza Slovencev v Avstriji giblje od socialnega realizma (pri Messnerju in Hudlovi) do modernizma (pri Lipušu in Deteli) in celo začetnega postmodernizma (pri Deteli, Ošlaku in Močilniku). Njihova proza ostaja temačna. Morda ali pa tudi zaradi spoznanja, da med Slovenci, ki živijo v Avstriji, nima pravih naslednikov.

Viri in literatura

- BOROVNIK, Silvija, 1997: Humor, ironija in groteska v delih Janka Messnerja. *Zdravčev zbornik. Slavistična revija* 1–2. Ljubljana: Slavistično društvo Slovenije.
- BOROVNIK, Silvija, 1998: *Študije in drobiž*. Ravne na Koroškem: Založba Voranc.
- DETELA, Lev, 1991: Poslednja gora. *Izbrana dela* 1. Spremno besedo napisal T. Virk. Ljubljana: Art agencija.
- DETELA, Lev, 1999: *Emigrant*. Ljubljana: Nova revija.
- GLUŠIČ, Helga, 2002: *Slovenska pripovedna proza v drugi polovici dvajsetega stoletja*. Ljubljana: Slovenska matica.
- HUDL, Anita, 1977: *Slike samostanskega vrta*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- HUDL, Anita, 1994: *Navadne zgodbe*. Celovec: Hermagoras/Mohorjeva založba.
- KMECL, Matjaž (ur.), 1976: *Ta hiša je moja pa vendar moja ni. Sodobna slovenska literatura na Koroškem*. Celovec: Društvo slovenskih pisateljev v Avstriji, Klub Mladje; Ljubljana: Mladinska knjiga.
- LIPUŠ, Florjan, 1973: *Zgodbe o čuših*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- LIPUŠ, Florjan, 1987: *Črtice mimogrede*. Celovec: Wieser.

- MESSNER, Janko, 1970: *Razglednice s Koroškega/Ansichtskarten von Kärnten*. Maribor: Obzorja.
- MESSNER, Janko, 1971: *Skurne storije*. Maribor: Obzorja.
- MESSNER, Janko, 1974: *Iz dnevnika Pokržnikovega Lukana*. Wien: Kladivo.
- MOČILNIK, Kristijan, 1984: *In kri jim tekne kakor malinovec: črtice in zgodbe*. Celovec: Drava.
- OŠLAK, Vinko, 2001: *Tri usode s Koroškega*. Ljubljana: Župnijski urad Ljubljana Dravljje.
- STRUTZ, Johann (ur.), 1998: *Profile der neueren slowenischen Literatur in Kärnten*. Celovec: Hermagoras/Mohorjeva založba.
- VOSPERNIK, Reginald idr., 1985: *Das slowenische Wort in Kärnten/Slovenska beseda na Koroškem*. Wien: Österreichischer Bundesverlag.
- ZADRAVEC, Franc (ur.), 1995: *Monologi in dialogi z resničnostjo: antologija slovenske koroške literature*. Celovec: Drava.
- ŽITNIK, Janja (ur., s sodelovanjem Helge Glušič), 1999: *Slovenska izseljenska književnost 1. Evropa, Avstralija, Azija*. Ljubljana: Založba ZRC SAZU, Rokus.

